

Keller Márkus

Állami elvárások

*A hivatalos állami statisztika és a társadalom megismerése a szocialista időszakban**

A statisztika sohasem ártatlan. Bár tanulmányok sokasága jelezte már, hogy a statisztikai források éppen úgy igénylik a kritikát, mint a politikusok nyilatkozatai, a társadalomstatisztikát még mindig a megbízhatóság fénye ragyogja be. Sokan gondolják azt, hogy ha a számadatokat közvetlenül nem hamisítják meg, nem tagadnak el valamit, akkor alapvetően hitelesen és jól írják le a vizsgált társadalmat. Egy alaposabb elemzés azonban nem hagyhat kétséget afelől, hogy egyrészt a statisztikai adatfelvétel fogalmai alapvetően meghatározzák és korlátozzák, milyen képet tudunk rajzolni általuk a vizsgált társadalomról, másrészt ezek a fogalmak szorosan kötődnek a statisztikai felméréseket legtöbbször megrendelő állam céljaihoz, illetve különböző társadalmi csoportok elvárásaihoz, igényeihez.¹ Az 1945 után kialakuló kommunista diktatúrában egyértelműen az állam és az állampárt által megfogalmazott célok, igények váltak meghatározóvá a statisztikai hivatal munkájában is.² Ennek köszönhetően a statisztikai adatfelvételek és leginkább a népszámlálások által megrajzolt társadalomkép többszörösen gúzsba kötött.

Tanulmányomban ezért nem azt vizsgálom, milyen kép rajzolható meg a magyar társadalomról a szocialista időszak statisztikáiból, hanem azt igyekszem rekonstruálni, hogy a statisztikai források keletkezési körülményei, az őket körülvevő környezet milyen formában és mennyire határozza meg a bennük foglalt tartalmat. Kinek szóltak, mi volt a feladatuk a statisztikai adatfelvételeknek a szocialista Magyarországon? Kinek felelt és mit akart megtudni a Központi Statisztikai Hivatal (KSH)? Milyen kívánságokkal és megkötésekkel foglalkoztatta statisztikusait a magyar állam 1945 után?

Az említett kérdések vizsgálatához a lakásstatisztikákat használom. Nemcsak azért, mert a korszak összes statisztikai anyagának feldolgozása szétfeszítené a tanulmány kereteit, hanem azért is, mert úgy gondolom, a lakhatás olyan területe az emberi létezésnek, ahol az állam, a társadalom és az egyén egyértelműen és máshol nem igazán tapasztalható módon találkozik.³ Az elméleti megfontolásokon túlmenően a lakáskérdés a vizsgált korszakban kimondottan fontos, talán

* A tanulmány az NKFI FK 132451 sz. *A professzionalizáció története Magyarországon a 19–20. században európai kontextusban* című projekt támogatásával valósult meg.

¹ Tóth 1987, 2015; Farkas–Vajda 1990.

² Farkas–Vajda 1990: 67, 71.

³ Heidegger 1991; Kemeny 1992: 10.

az egyik legfontosabb társadalmi probléma volt. Ebben egyetértett az állampárt legfőbb döntéshozó szerve és az ellenzéki értelmiségi, illetve ezt támasztottak alá a korabeli statisztikai adatok is.⁴ Sőt, mivel a korszak egészében folyamatosan lakáshiány volt, a lakáshoz jutás ténye és módja, a használt lakás minősége alapvetően kijelölte az egyén helyzetét a társadalomban és meghatározta az életmódját.⁵

A következőkben először a „statisztikai munka” törvényi kereteit, a megfogalmazott feladatokat és célokat, illetve azok változásait vizsgálom meg. Ezt követően a hagyományosan legnagyobb méretű és hagyománnyal rendelkező adatfelvétel, a népszámlálások lakásokra és lakott épületekre vonatkozó kérdései, a lakhatással foglalkozó népszámlálási kötetek fogalmi hálói és a publikált adattáblák témái alapján határozom meg azt az általános elvárási horizontot, tartalmi keretet, amelynek segítségével a pártállam a lakáskérdéshez közeledett. Végül négy, a tizenöt éves lakásépítési terv végén keletkezett, speciálisan a lakásokra és a lakhatásra koncentrálnó statisztikai kötet segítségével finomítom tovább a képet.

AZ ÁLLAMI STATISZTIKA TÖRVÉNYI KERETEI – MIT GONDOLT A SZOCIALISTA DIKTATÚRA A STATISZTIKÁRÓL?

Az állami statisztikát, illetve a statisztikai adatfelvételeket törvényileg 1874-ben szabályozták a modernkori magyar államiség kialakulásával párhuzamosan, ezt követően 1897-ben és 1929-ben gondolta újra az állam ezt a kérdéskört.⁶ A tanulmány szempontjából fontos időszakban két törvény született a „szocialista statisztikáról”, az egyik 1952-ben, a másik pedig huszonegy évvel később. Mindkettő nagyon erősen magán hordozza az idők jeleit, és sokat elárul arról, mit várt el a frissen kiépülő sztálinista és az érett kádári pártállam a statisztikusoktól és a statisztikától.⁷

Az 1952-es statisztikai törvényt (a korabeli értelmezések szerint is) a társadalmi berendezkedés megváltozása hívta életre. Az 1929-es jogszabály egyszerűen nem felelt meg azoknak az igényeknek, amelyeket az új szocialista diktatúra támasztott a „statisztikai munkával” kapcsolatban. Az új kívánalom itt elsősorban a pártállam igényeinek a középpontba helyezését jelentette. Amíg az 1929-es törvényben a statisztika feladata „az ország közállapotának és közérdekű viszonyainak nyilvántartása” volt, 1952-ben kiemelt feladattá vált az állami tervezés segítése és a tervek teljesülésének ellenőrzése. Az államközpontúságot jelzi, hogy a létrejövő adatok, statisztikák felhasználásáról az állam rendelkezett, hiszen

⁴ A „[...] munkásosztályt és az összlakosságot legkomolyabban foglalkoztató kérdés a lakáshiány”. MNL OL M-KS 288-5. 66. őe. A lakáshiány mértékéről és annak különböző számításai módjairól lásd például: Keller 2017: 19–21; Kenedi 1981.

⁵ Központi Statisztikai Hivatal 1982.

⁶ 1874: 25. tc.; 1897: 35. tc.; 1929: 29. tc.

⁷ 1952: 6. tv.; 1973: 5. tv.

komoly szankcióra számíthatott, aki a KSH elnökének hozzájárulása nélkül statisztikai adatokat hozott nyilvánosságra.⁸

Ennek megfelelően 1952-ben a statisztika „a gazdasági, szociális és kulturális fejlődés ellenőrzésének és tervszerű irányításának eszköze”, illetve „számot ad a népgazdasági tervek végrehajtásáról, felhívja a figyelmet a mutatkozó aránytalanságokra és hibákra”.⁹ Ezt a munkát a törvény a KSH-ra, illetve az egyes állami és szövetkezeti szervekre bízta, kialakítva azt a struktúrát, amely lényegében a korszak egészében keretet adott a „statisztikai munkának”. Érdekes módon az 1952-ben megjelölt problémák is aktuálisak maradtak a korszak egészében. A KSH egyik fontos állandó feladatává vált a jelentések egységes rendszerének kidolgozása és a bürokratikus (értsd: felesleges) adatszolgáltatások megszüntetése.¹⁰

A törvény indoklása és parlamenti vitája alapján világosan kirajzolódik, hogy a legfontosabb tartalmi újítás a tervgazdaság és a gazdasági folyamatok előtérbe kerülése volt. A célok és feladatok kijelölése során felhozott példánknál legtöbbször a népgazdaságról, vagyonról, takarékoskodásról és termelésről esik szó. A statisztika fejlesztendő területei között is az alapanyag-termelést, a szénbányászatot, a kohászatot, a mezőgazdasági statisztikát (ezen belül is a szocialista szektor statisztikáját), illetve az ezekhez kapcsolódó „jó tapasztalatok” gyűjtését sorolják fel. Csak ezek után és jóval kisebb hangsúllyal jelenik meg a társadalom és a kultúra területe.¹¹

A tartalmi eltolódás mellett két új funkciót, egymással némileg összefüggő feladatot is kapott a statisztika: az ellenőrzést és a vezetés segítségét. A törvényjavaslat indoklásából kitűnik, hogy az ott szereplő – az élet minden területére kiterjedő – „számbavétel” és „nyilvántartás” célja nem a megismerés, hanem az ellenőrzés volt. De nem csak abban a formában, hogy a statisztikák segítségével ellenőrizhetővé válik a tervek teljesülése, a „hibák és az eredmények” feltárása, hanem a statisztika mint az osztályharc eszköze jelenik meg. Ebben a „kapitalista múlt még meglévő örökségei” elleni küzdelemben a statisztikust segíti a KSH alá tartozó széleskörű helyi hálózat és a „statisztikai fegyelem” megerősítésére irányuló állami törekvések. Az ellenőrzés funkciójából következik, hogy a törvényhozó nemcsak az átlagos, az általánosan fontos, hanem az egyedi dolgok, egyéni hibák feltárását is a statisztikusok feladatává teszi. A harci retorika a korszak sajátja, tehát nem meglepő, amit olvasunk, de hogy pusztán retorikánál többről van szó, azt jól mutatják a statisztikával kapcsolatos érvelésben felbukkanó Lenin- és Sztálin-idézetek, amelyek (mai szemmel kissé groteszk módon) a statisztikát és a hozzá kapcsolódó számvitelt a kommunizmus lényegeként nevezik meg, illetve az adatszolgáltatási határidő elmulasztásához, az adatok meghamisításához kötött több hónapos (adott esetben több éves) börtönbüntetések.¹²

⁸ 1952: 6. tv. 13.§.

⁹ 1952: 6. tv. 1.§.

¹⁰ 1952: 6. tv. 2. és 3.§.

¹¹ N. N. 1952.

¹² 1952: 6. tv. 15–18.§.

„A statisztika a szocialista társadalomban nem öncél, hanem a vezetés megjavításának eszköze” – hangzott el a törvény parlamenti vitája során.¹³ A statisztika azonban ebben az esetben is többet jelent, mint csupán a vezetői munka, a döntési helyzetek információkkal való segítése. A döntések mellett kritikai és önkritikai funkciója van, ezért a hétköznapi élet szervezésében, a mindennapi döntések kialakításában is elengedhetetlen. Ennek következtében a statisztikai szaktudás és annak fejlesztése több pusztán szakmai professzionalizációnál: a tervezés és a termelés fejlődésének kulcsa.

A statisztika szerepének fontossága a termelésben és a tervezésben, a hozzá kötött ellenőrző funkció azt hozta magával, hogy a törvényt övező diskurzusban a statisztikák összeállítói, az adatközlést ellenőrző személyek egyfajta autoritásként jelentek meg. Olyan szakemberekként, akik szaktudásuk segítségével nemcsak elméleti szinten járulnak hozzá az ország fejlődéséhez, hanem a gyakorlatban, a mindennapokban is leleplezik a csalókat és azokat, akik nem akarják az állami rendelkezéseket teljesíteni (például a beszolgáltatás területén), ezzel is harcolva a „kifogástalan minőségért” és a szocializmus erősödéséért.

Az 1973-as statisztikai törvény kétéves előkészítő munka után került a parlament elé. Az új idők új szeleit mutatja, hogy az illetékes parlamenti bizottságok előtt a tervezetet ismertető Kiss Albert jelezte: a Szovjetunió mellett a tőkés országok gyakorlatát is figyelembe vették a kidolgozáskor.¹⁴ A törvény megalkotását a kortársak értelmezésében (újra) a hazai társadalmi-gazdasági fejlődés, a globális információs robbanás és a számítógépek megjelenése tette szükségessé.¹⁵ Ezek következtében a statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás 1952-es rendezése elavulttá vált, nem felelt meg az új kihívásoknak. A legfontosabb probléma a régi jogszabály által kialakított túlzottan központosító struktúra volt, amely nem tudta elkerülni a felesleges adatgyűjtéseket (pedig az 1952-es törvény egyik célja ez volt), és nem járult hozzá az egységes statisztikai fogalmak, módszerek kialakításához sem.¹⁶ Ez utóbbi pedig azért is különösen fontos lett volna (szól a törvényjavaslat exozéja), mert a 60-as években kibővült a statisztikai megfigyelések köre, a gazdaságirányítási rendszer korszerűsödése pedig új feladatokat, például a gazdasági hatékonyság pontosabb mérését róta a statisztikára.¹⁷ A új törvény által kialakított mechanizmus legfőbb célja ennek megfelelően az volt, hogy a statisztikai rendszer képes legyen önmagát megújítani és kifejleszteni saját tudományos és technikai eszközeit.¹⁸

A megváltozott körülményekkel megbirkózni nem képes régi struktúra helyett tehát a statisztikai adatfelvételek új rendszerét alakították ki. Az 1973-as jogszabály megkülönböztette az állami és az önkéntes adatszolgáltatáson nyugvó

¹³ Varga István országgyűlési képviselő előadói beszéde. N. N. 1952: 1019.

¹⁴ Kiss 1973: 1082.

¹⁵ N. N. 1983: 790.

¹⁶ N. N. 1973a.

¹⁷ Bálint 1973: 1065–1066.

¹⁸ Kiss 1973: 1082.

statisztikát. Az állami további részekre bomlott. A központi állami statisztika a társadalom és a gazdaság általános állapotáról gyűjtött adatokat, és a népgazdasági tervek megalkotásához nyújtott segítséget. Ezzel foglalkozott elsődlegesen a Központ Statisztikai Hivatal. Az igazgatási statisztika (ez az állami statisztika másik ága) keretében a minisztériumok, szövetkezetek és egyéb állami szervek gyűjthettek olyan statisztikai adatokat, amelyek a központi állami statisztika látókörén kívül maradtak. Fontos jellemzője az állami statisztikának, hogy az ide tartozó szervektől jövő kérdésekre, információigényekre az adatszolgáltatóknak kötelező válaszolnia. Az önkéntes adatszolgáltatáson alapuló statisztika kérdései értelemszerűen szabadon válaszolhatók meg. Ennek a kategóriának a létrehozatala leginkább a közvélemény- és piackutatások megvalósítását kívánta segíteni. Az egész adatgyűjtési rendszert a KSH felügyelte. A rendezés legfőbb célja a felesleges, párhuzamos adatgyűjtések elkerülése, minimalizálása volt. A témánk szempontjából nem annyira lényeges, de a statisztika adatfelvételek általános története szempontjából kifejezetten fontos, hogy 1972-ben jelent meg először a magán-személyek adatainak védelme mint a statisztikai feladatvégzés fontos szempontja.

Az adatvédelem újdonsága mellett számos változás figyelhető meg ahhoz képest, hogy 1952-ben mit várt el az állam a szocialista statisztikától. Az egyik legszembetűnőbb, hogy a korábban hangsúlyos ellenőrző és a vezetést információkkal kiszolgáló funkció mellett („a szocializmus felépítésének és a tervezgátlkodásnak a segítése”) megjelent a megismerés fogalma is. A megismerés mint cél viszont magával hozta a feladatok színesedését is. A korábban meglévő döntés-előkészítés, elemzések szolgáltatása, a döntések végrehajtásának statisztikai (!) ellenőrzése mellett hangsúlyos szerepet kapott a tudományok művelésének segítése és a közvélemény tájékoztatásának a feladata.¹⁹ Leninre hivatkozva továbbra is fontos szempont volt, hogy a statisztikai adatfelvételek ne csak az átlagot, hanem a legjobb és a legrosszabb teljesítményeket is megmutassák, de a korábbi számonkérő hang eltűnt, és annak helyét a megértés szándéka vette át.²⁰

Az új szemlélet és az új feladatok új témákat is hoztak magukkal. Az eddigi gazdasági fókusz mellett megjelent az ember. Lényeges lett a társadalmi csoportokról, rétegekről és osztályokról való információgyűjtés. Fontossá vált a nők, a fiatalok, az oktatási és az egészségügyi viszonyok vizsgálata.²¹ Ezzel együtt sajátos kettősség, ellentmondás alakult ki a törvény körüli vitában. A kortárs szövegekben egyszerre ígérték és kérték a statisztikai adatfelvételek gyakoriságának csökkentését, a hatékonyság növelését, az olcsóságot, és jelöltek meg fontosnak újabb és újabb témákat.²² Tovább növelte ezt a kortársak által ki nem mondott feszültséget egy újabb (korábban nem említett) feladat: a nemzetközi együttműködés és a nemzetközi adatszolgáltatások teljesítése.²³

¹⁹ Bálint 1973: 1065.

²⁰ Bálint 1973: 1066–1067; N. N. 1973b: 1074–1075.

²¹ Bálint 1973: 1067; N. N. 1973b: 1075.

²² Bálint 1973: 1067–1069.

²³ Bálint 1973: 1065; N. N. 1983: 791.

A két statisztikai törvény és vitájának rövid elemzése felhívja a figyelmet néhány lényeges szempontra. Egyrészt izgalmas megfigyelni, hogy mindkét esetben az új törvény szükségességét a társadalmi körülmények változásával indokolták meg. Az első esetben a kapitalizmus (a Horthy-rendszer) és a szocializmus közötti váltás, a másodiknál a szocializmuson belüli változások jelentek meg okként. Mindkét esetben úgy érzékelték a döntéshozók, hogy a szerszám (az adatfelvétel és elemzés rendszere) nem passzol a szerelni kívánt tárgyra, vagyis a társadalomra. Fontos látni, hogy míg az első esetben alapvető tartalmi változások történtek, a „statisztikai munka” fókuszra került máshova, addig az 1973. évi törvény csak szervezeti, technikai változásokat és némi hangsúlyeltolódást hozott. Az előfeltételek megváltoztatására, a szocialista ideológia kritikájára nem került, nem kerülhetett sor.

A második fontos megfigyelhető folyamat a statisztikai szakma professzionalizációja. A törvények vitája kapcsán szépen kirajzolódik, hogyan emancipálódik a statisztikus, és válik az állam célkitűzéseinek megvalósulását ellenőrző besztottból szakmai autonómiával rendelkező, önmagát megújítani és fejleszteni képes, a társadalomnak adatokat szolgáltató szakemberré. Úgy tűnik, ennek az autonómiának az alapja az a korszakban soha meg nem kérdőjelezett vélemény, hogy a szocialista rendszernek, a hozzá szorosan kötődő tervgazdaságnak szüksége van a statisztika tudományára. Az, hogy ennek az autonómiának a határai is rögtön kirajzolódnak, csak még fontosabbá teszi ezt a változást. Végül érdemes felhívni arra a figyelmet, hogyan változik meg a „statisztikai munka” törvényileg kijelölt súlypontja. A kezdeti gazdasági és magyarországi fókusz az 1970-es évek elejére – a törvényben is kifejeződve – nemzetközivé tágul, és a gazdaság mellett a társadalom is egyre fontosabbá válik.²⁴

MI ÉRDEKLI AZ ÁLLAMOT 1945 UTÁN? A NÉPSZÁMLÁLÁSOK LAKÁSOKKAL ÉS LAKOTT ÉPÜLETEKKEL FOGLALKOZÓ KÖTETEI

Ha a népszámlálások lakásokkal és lakott épületekkel kapcsolatos kérdéseit vizsgáljuk, érdemes a kontinuitásra és a megszakítottságra helyezni a hangsúlyt. Melyek voltak azok az információk, amelyekre a viharos gyorsasággal kiépülő szocialista állam is kíváncsi volt, és melyek tűntek el, illetve milyen új területek bukkantak fel az 1949 és 1990 közötti időszakban?

Nem különösebben meglepő, hogy a legtartósabban azok a kérdések maradtak meg a kérdezőbiztosok listáján, amelyek a lakások külsődleges, fizikai tulajdonságait és alapvető használati módját igyekeztek felderíteni. A lakások és lakott épületek rendeltetése 1869-től egészen 1990-ig (az épületek esetében 1980-ig) szerepelt a felteendő kérdések között. Hasonlóan stabilan érdeklődött az állam a lakások felszereltsége iránt, melyek jellemzői (víz, villany, csatornázás,

²⁴ Harcsa 1993: 454-455.

gázellátás, WC) az 1930-as évekre állandósultak és maradtak változatlanok a korszak végéig. A használati jogcím (tulajdonos, főbérlet, társbérlet, albérlet) 1900-tól lett fontos és maradt az 1990-ig, de hasonlóan politikai rendszerektől függetlenül érdekes volt az államnak az épületek magassága, alapozása és falazata. Izgalmas, hogy a vertföldes padozatú szobák – valószínűleg mint az elmaradottság jellemzői – 1920-tól hatvan éven át szerepeltek a vizsgálati szempontok között. Az állandóságot és a változó körülményekhez való alkalmazkodást egyszerre mutatja a lakások helyiségeinek számbavétele. A konyha és az éléskamra folyamatosan mint fontos helyiség jelent meg, de a főzőfülke csak 1960-tól szerepelt a lekérdezendő helyiségek listáján.

Kifejezetten újnak számított az 1949-es népszámlálás során a lakás tulajdoni jellegét firtató kérdés, azaz annak a felmérése, hogy állami, szövetkezeti vagy magántulajdonban van-e az adott lakás. Ez valószínűleg a már tervezett államosítások miatt volt fontos. Szintén 1949-től jelent meg a társ-, al- és ágybérlet felmérése, reagálva a fokozódó lakásínségre. Kiemelkedik a censusok közül az 1970-es, ahol egyedülként kérdeztek rá a lakás átalakítására, bővítésére, közművesítésére, illetve a lakásban található tartós fogyasztási cikkekre.²⁵

Jól látszik tehát, hogy a lakások iránti állami érdeklődés folyamatosan korszerűsödött, alkalmazkodott a társadalmi változásokhoz (az eddig említettekén túl eltűnik például a cselédszobát felmérő kérdés), de korszakokon átívelően inkább csak a lakások külsődleges jellemzőire irányult. Különösen az hívja fel erre a figyelmet, hogy 1945 előtt a népszámlálások során mindig rákérdeztek a lakások, lakóépületek gazdasági helyiségeire, 1945 után ez eltűnt. Ekkortól kezdve tehát a lakás, lakóépület csak lakhatásra való, a vegyeshasználat fel sem merült. Természetesen felmérték az irodaként használt lakásokat is, de azokat külön kezelték. A lakás külső jellemzőire való koncentráció akkor világlik ki különösen, amikor 1970-ben a lakáshasználatra vonatkozó kérdések is rákerülnek a kérdőívre.²⁶

A fogalmi hálót vizsgálva hasonló tendenciákat látunk, hiszen a népszámlálás eredményeinek prezentálásakor használt fogalmak és a feltett kérdések egymásra támaszkodtak. A vizsgálat szempontjából két érdekes fogalmi gazdagodás figyelhető meg. Egyrészt a tulajdoni jelleg kezdeti, állami, magán és szövetkezeti felosztása az 1970-es évektől megváltozott. A magántulajdon terminus eltűnt, helyette a személyi tulajdon kifejezést használták, és a jelentése is sokkal is gazdagabbá vált. A személyi tulajdon alá sorolták a családi házat, a lakásszövetkezeti lakást, az öröklakást és a társasházi lakást is. Nemcsak az az érdekes, hogy kibővült az ide vett lakások sora, hanem az is, hogy az egy kategória alá sorolt lakástípusokhoz mennyire különböző társadalmi csoportok ingatlanai tartoztak. Hiszen teljesen mást jelentett egy családi ház, egy öröklakás vagy egy szövetkezeti lakás tulajdonosának lenni, ráadásul míg a családi ház egy épülettípus, az öröklakás és a szövetkezeti lakás inkább tulajdonlási forma. Úgy tűnik azonban, hogy

²⁵ Klinger–Kepecs (szerk.) 1990: 45–87, 149–151.

²⁶ Klinger–Kepecs (szerk.) 1990: 72.

a gazdasági és lakásépítési tervek kialakításához, illetve azok megvalósulásának ellenőrzéséhez csak a személyi és állami tulajdon elkülönítése volt fontos.²⁷ A mögöttük megjelenő társadalmi folyamatok megismerése a második helyre szorult.

A statisztikai törvények és azok parlamenti vitája kapcsán megrajzolt tendenciákat visszaigazolja a társadalmi rétegződés népszámlálási fogalomrendszere. Ez azért is fontos, mert éppen a censusok segítségével ragadható meg a legponosabban egy társadalom rétegződése és annak változása. Az tehát, hogy milyen fogalmisággal közelít a hivatalos felmérés a társadalomhoz, milyen csoportokba kívánja azt rendezni, sokat elmond arról, hogy mi érdekli az államot, mire kíváncsi a társadalommal kapcsolatban. Az 1949-es censushoz kialakított négy alapvető osztálykategória (bérmunkából élők, kisárutermelők, tőkésék, kulákok és egyéb nem dolgozók, illetve az ezekbe a csoportokba nem sorolhatók) alapját a foglalkozási viszony alkotta, de ideologikusságuk nehezen megkérdőjelezhető. 1960-ban is az ez alapján kialakított, de már kevésbé ideologikus kategóriákat használta a népszámlálás (alkalmazásban állók, termelőszövetkezeti tagok, önálló, segítő családtagok, nyugdíjasok). Ezekkel ugyan már jobban le lehetett írni a korabeli társadalmat, de még mindig komoly rugalmatlanságot hordoztak. Például az önálló közé tartozott az egyénileg dolgozó paraszt és a szabadfoglalkozású művész is.²⁸ 1970-ben a társadalom szerkezetét a foglalkozás alapján igyekeztek megragadni, ezen belül viszont az elsődleges megkülönböztetés a végzett tevékenység fizikai, illetve szellemi jellege szerint történt. Így jött létre három csoport: a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak, a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak és a szellemi foglalkozásúak csoportja. Ezeknek a mindig az aktuális censusokra szabott, és így folyamatosan változó kategóriarendszereknek a közös jellemzője volt, hogy csak és kizárólag a népszámlálásokra voltak érvényesek, más kutatások nem, vagy csak alig alkalmazták azokat.²⁹

Az 1970-es évek elején azonban egyre erősödtek azok a hangok, amelyek egységes, minden kutatás által alkalmazandó fogalmi rendszer megalkotását és a társadalom differenciáltabb elemzését követelték. Ez a már az 1973. évi statisztikai törvényben is megfogalmazott kívánság különös erőt kapott azáltal, hogy az 1974. március 19–20-i ülésén az MSZMP KB megtárgyalta a munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztéséről, helyzetének javításáról szóló előterjesztést. Ez meghatározta a munkásosztályhoz tartozók körét, illetve a KSH feladatává tette „a társadalom osztály- és rétegszerkezetének eddiginél árnyaltabb vizsgálatát”.³⁰ Ennek hatására egyrészt 1975-re elkészült a Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere (FEOR), másrészt a „munkásosztály rétegződésének vizsgálatát segítő statisztikai rendszert” bevezető KSH-rendelet mellékleteként megjelent

²⁷ Székely 2020: 644.

²⁸ Klinger–Kepecs (szerk.) 1992: 55; *Népszámlálás 1960*: 286.

²⁹ Klinger–Kepecs (szerk.) 1992: 57–58.

³⁰ MNL OL M-KS 288-4. 125–126. óe.

egy, a teljes társadalmat leíró osztály- és rétegekategória-rendszer.³¹ Ez utóbbinak különlegessége, hogy a hatályba lépésétől kezdve ezt a csoportosítást kellett használni minden társadalmi rétegződéssel kapcsolatos kutatásnál. Az új, immár általánosan kötelező kategóriarendszer négy fő társadalmi réteget és osztályt különböztetett meg: a munkásosztályt, a szövetkezeti parasztságot, a nem fizikai (szellemi) foglalkozásúakat és a kisárutermelők, kiskereskedők kategóriáját. Az osztály- és rétegekategóriákba az adott személyt főfoglalkozása, illetve legutolsó foglalkozása alapján sorolták be.³² Ezzel a sémával dolgoztak az 1980-as népszámlálás alkalmával. Szimptomatikus módon azonban már az 1980-as évek elején újabb kritikák fogalmazódtak meg, miszerint a felgyorsuló társadalmi-gazdasági változások leírására már nem alkalmas az 1975-ös kategóriarendszer, illetve az is kiderült, hogy a tudományos kutatásokban nem igazán alkalmazták az (elvileg kötelező) KSH által definiált osztály- és rétegekategóriákat.³³ A kritikák hatására, hosszas egyeztetések után, 1986-ban egy újabb, módosított osztály- és rétegtagozódást alakított ki a KSH a pontosabb statisztikai vizsgálatok elősegítése érdekében, módosítva a társadalmi rétegek leírására használt fogalmakat és azok tartalmát is (munkásosztály, nagyüzemi parasztság, értelmiség, szellemi foglalkozású alkalmazottak és kistermelők). Az új rendszer alapján újrakódolták az 1980. évi census személyi adatait, de az 1990-es népszámlálás már megint egy újabb rendszert hozott magával.³⁴ Remélhetőleg ebből a tömör áttekintésből is látszik, hogy a társadalom leírására szolgáló kategóriarendszer az 1950-es évektől kezdve folyamatosan finomodott, de 1990-ig az ideológia fogságában maradt, hiszen a kidolgozott fogalmi rendszer szegletköve a munkásosztály maradt.³⁵ Ennek viszont az lett a (már a kortársak által is érzékelt) következménye, hogy sohasem tudta megragadni a társadalom változásának valódi folyamatait.

Érdemes egy pillanatra szemügyre venni azt is, hogyan jelenik meg a lakhatás a népszámlálási kiadványok adattábláiban. Általánosságban elmondható, hogy itt is nagyobb volt a hangsúly a külsődleges leíráson. A lakások úgy jelentek meg, mint az állami bürokrácia alanyai, mint tárgyak, nem pedig mint a társadalmi és magánélet fontos színterei. Kevésbé volt érdekes a népszámlálás számára, ki lakik bennük, és aki benne lakik, mit tesz a lakásával. Természetesen közölték például a társadalmi rétegződés szerinti megoszlásokat, de gyakran csak a részletes adatok között, és arányuk mindenképpen kisebb, mint a lakások, épületek fizikai paramétereit leíró táblázatoké. 1970 (igazolva a korábbi sejtést) egyfajta forduló- és csúcspontot jelent a lakhatás társadalmi vonatkozásai iránti állami érdeklődés tekintetében.³⁶ Ekkor lett a lakás leginkább a társadalmi szövet része.

³¹ A munkásosztály rétegződésének vizsgálatát segítő statisztikai rendszerről szóló 2/1975. (V.3.) KSH-rendelet.

³² Klinger–Kepecs (szerk.) 1992: 60.

³³ Klinger–Kepecs (szerk.) 1992: 61.

³⁴ Klinger–Kepecs (szerk.) 1992: 63.

³⁵ Lakatos 2016: 24.

³⁶ Klinger–Kepecs (szerk.) 1995: 188.

Az 1970-es népszámlálásnál mind a bevezető összefoglalóban, mind a részletes tábláknál ábrázolták a társadalmi rétegződés, az életkor és a lakhatás kapcsolatát, ráadásul ezeket az összefüggéseket visszamenőleg is közölték, és az 1970-es kategóriákkal újrakódolva rendezték táblázatba. Továbbá ekkor – először és utoljára az 1945 utáni népszámlálások történetében – a lakáshiány mértékét is kiszámolták többféle módszertan alapján, amit a népszámlálás 26. kötetében publikáltak. Az 1980-as census különlegessége a lakótelepekről készült külön kötet, ahol életkor, nem, végzettség, családi állapot és foglalkozás alapján tagolva vizsgálták a lakótelepi lakások jellemzőit, viszont a lakások felújítására és a tartós fogyasztási cikkekre vonatkozó 1970-es kérdések elmaradtak. Ez utóbbiak aztán visszatértek 1990-ben, ahol például a lakás felújítása mellett rákérdeztek arra is, rendelkezik-e az ingatlan telefontal. Ennek ellenére az 1990-es népszámlálásnál újra csak a részletes adatokban jelentek meg társadalmi rétegződés és a lakásminőség összefüggései, az összefoglalóban már nem.

KALANDOZÁSOK. A NÉPSZÁMLÁLÁSOKTÓL FÜGGETLENEDŐ TÁRSADALOMSTATISZTIKA

A statisztikai törvények és azok vitájának vizsgálata azt sejtette, hogy a korszakban előre haladva folyamatosan nőtt a statisztikusok szakmai autonómiája. A nagyszabású és ezért kötöttebb szerkezetű népszámlálások kapcsán ezt nehezebb mérni, ezért olyan lakhatással, lakáskérdéssel foglalkozó munkákat vizsgálunk, amelyek népszámlálásoktól függetlenül vagy azokhoz nem közvetlenül kötődve keletkeztek.

A következőkben négy 1974 és 1980 között lefolytatott, de csak 1976 és 1984 között publikált vizsgálatot elemzünk abból a szempontból, hogyan tekintettek a lakásra, milyen kérdéseket tettek fel a lakhatással kapcsolatban, és milyen eszközökkel igyekeztek a kérdéseikre választ adni. A hetvenes évek második fele azért is elemzésre érdemes időszak a lakhatás szempontjából, mert egyszerre az értékelés és a szembenézés időszaka. Ekkor ér véget a 15 éves lakásépítési terv, amelynek során rengeteg lakás épült, de a pártiratok alapján egyértelmű, hogy a párt vezetése és szakértői tisztában voltak azzal, hogy sem a mennyiségi, sem a minőségi lakáshiányt nem sikerült megszüntetniük. A zavar mértékét jól mutatja, hogy 1978-ban még a mennyiségi lakáshiány megszűnését is csak az 1990-es évekre jósolták.³⁷

Mind a négy vizsgálatban közös, hogy a KSH keretében a Társadalmi Szolgáltatások Statisztikai Főosztályán, a Társadalmi Statisztikai Főosztályon, illetve az Ifjúsági Szakmai Munkaközösségben készült. Az elemzett kiadványok közül azonban egyedül a *Lakáshelyzet '80* című kötődik népszámláláshoz. Ebben az 1980-as census 2%-os mintájának adatait dolgozták fel újra, módosítva az ott

³⁷ BFL XXXV.1.a.3. 153. öe. 8.

használt fogalmakat. A többi három kiadvány a KSH saját, a népszámlálástól független felméréseire alapozott.

Az 1974 novemberében lezajlott *Adatok és vélemények 8600 család lakás-, egészségügyi- és kulturális helyzetéről* című reprezentatív adatfelvétel a „társadalmi szolgáltatások igénybevételével kapcsolatos helyzetet és szokásokat” mérte fel, kiemelten figyelve arra, hogy az ellátottság és a szolgáltatás színvonalának elemzésekor megjelenjenek a lakosság szempontjai.³⁸ A nem nyilvános, csak szolgálati használatra készült anyag a társadalmi szolgáltatások négy területét (lakáshelyzet és lakókörnyezet, egészségi állapot, üdülési szokások és kulturális aktivitás) dolgozta fel. A cél az volt, hogy a foglalkozások csoportosítása segítségével lehetőség nyíljon a fenti szolgáltatások igénybevételének osztályhelyzet szerinti elemzésére. A bevezetőből idézett mondatot igazolja a kiadvány többi része, jól látszik, hogy a szokásos állami perspektívával szemben a lakosság életmódja és motivációi is fontosak voltak. Ezt jelzik a lakókörnyezet értékelésére, a lakásfenntartás költségeire és a lakásmobilitásra vonatkozó kérdések.³⁹

Az 1982-ben megjelent *Életkörülmények, lakásviszonyok*, illetve az 1984-es *Életkörülmények, lakásviszonyok, lakásmobilitás* című kötetek ugyanannak az 1978-as adatfelvételnek a feldolgozásai.⁴⁰ A kutatás fő kérdése az életmódra irányult. A kutatók a lakásra úgy tekintettek, mint a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely jelzőjére és az életmód meghatározójára. Céljuk egy dinamikus, történeti szemléletmód kialakítása volt.⁴¹ Ennek érdekében vizsgálták az anyagi, tárgyi körülményeket, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot, a jövedelmet, a lakásviszonyokat, a lakáshoz jutás módját, a lakóhelyet és újszerű módon a lakástörténetet is, vagyis azt, hogyan jutott a háztartásfő apja a lakásához, hogyan szerezte meg a család az első lakását, és milyen lakásban élnek a vizsgálat időpontjában. Ennek köszönhetően a lakhatás és annak vizsgálata történeti dimenziót kapott, amit tovább erősített a háztartásfő származásának (az apa foglalkozása szerinti besorolása) és a család életciklusának (milyen régi a házasság) változóként való megjelenítése. Az egész vizsgálat dinamikusságát növelte, hogy az 1970-es népszámlálásra kidolgozott munkajellegcsoportokat tovább finomították, figyelve arra például, hogy a terciér vagy a szekunder szektorhoz sorolható-e az adott családfő. Szintén a finomabb elemzést tette lehetővé, hogy a háztartásfő mellett a feleség foglalkozása szerint is alakítottak ki csoportokat.⁴²

Az 1980-as népszámlálásra alapozó *Lakáshelyzet '80* című kötet a lakás fizikai jellemzői helyett a „lakásmódot” helyezte vizsgálódásának a középpontjába. A kutatás munkatársai a lakásmód alatt a lakók és a lakás viszonyát értették, ezt igyekeztek statisztikai eszközökkel megragadni és mérhetővé tenni. Az ennek érdekében kidolgozott mutatók a lakás nagyságának megfelelősege, az önálló

³⁸ Központi Statisztikai Hivatal 1976: 5.

³⁹ Központi Statisztikai Hivatal 1976: 10–14.

⁴⁰ Központi Statisztikai Hivatal 1982, 1984a.

⁴¹ Központi Statisztikai Hivatal 1982: 5–9, 199–203.

⁴² Központi Statisztikai Hivatal 1984a: 13–15, 21–25, 71–73, 157–159, 210–211, 222–223.

lakáshasználat (hány háztartás van egy lakásban), a lakás tulajdonjellegének (szövetkezeti, állami, családi ház stb.) és a komfortosságának típusai, külön figyelve a lakók által a lakásra fordított önerőre.⁴³ Azt remélték, hogy e mutatók által sikerül megtudni, „mennyire lakhatóak” a lakások, „milyen életfunkciókra engednek teret”, és milyen „értéket képvisel” a lakójának a lakás. Minderre nemcsak egy adott időpontban figyeltek a kutatás során, hanem a háztartások életciklusát is követve, próbálták megérteni a lakás és a lakók viszonyának változását.⁴⁴

Világos, hogy az 1970-es években alapvető elmozdulás történt a népszámlálásokhoz képest abban, ahogy a lakhatás felé fordultak ezek az új statisztikai kutatások. A lakások fizikai jellemzői helyett használatuk, a társadalmi életben betöltött szerepük vált fontossá. A lakás immár nem pusztán egy tárgy volt, hanem olyan eszköz, amin keresztül a társadalom és annak változásai mélyebben is megérthetők. Ennek a felismerésnek és megismerési igénynek a termékei az olyan fogalmak, mint a lakásmód, vagy a lakásmobilitásra, illetve a szubjektív szempontokra fektetett hangsúly.

ERÉNYEK ÉS KORLÁTOK

A szocializmus idején készült statisztikai források egyik máig legfontosabb erénye a belejük fektetett munka. Ez a megállapítás talán elsőre furcsának hathat, de minden korlátozottságuk ellenére ezek a források, illetve a belőlük készített adatbázisok adják az egyik alapját a korszakkal kapcsolatos tudásunknak. A KSH munkatársainak folyamatosan fejlődő szaktudása és a magyarországi szinten pártját ritkító nemzetközi tájékozottság és beágyazottság egyaránt kellett ehhez. Valószínűleg az ezekből táplálkozó szakmai autonómia tette lehetővé azt az intellektuális bátorságot, amivel a 60-as évektől egyre gyakrabban (igaz, jórészt csak a saját szakmai közegükön belül) vetettek fel társadalmi problémákat, anomáliákat.

Természetesen a szocialista statisztika is korának gyermeke volt. Felméréseit meghatározták a jogszabályi keretek, pártutasítások és a politikai elit szemléletmódja. A KSH és az állam közötti szoros viszonyoknak köszönhetően az állam(párt) ideologikus társadalomképe rányomta a bélyegét a statisztikai adatfelvételekre. A törvényekben és rendeletekben megjelenő gazdaságközpontúság, az ellenőrző funkció mind-mind kimutatható a korabeli kiadványokban.⁴⁵ Az 1950-es évek gazdaságközpontú perspektívája alapvetően befolyásolta a statisztikai gyakorlatot és a lakáshelyzetre vonatkozó kérdésfeltevéseket is. Hivatalosan csak az 1973. évi statisztikai törvény hozott ebben változást. Ettől kezdve került jobban előtérbe a gazdasági folyamatok és tervek követése mellett a társadalmi folyamatok megértésének igénye.

⁴³ Központi Statisztikai Hivatal 1984b: 443–450.

⁴⁴ Központi Statisztikai Hivatal 1984b: 5.

⁴⁵ Lásd például: Központi Statisztikai Hivatal 1954.

De a népszámlálások társadalmirétegződés-rendszere is az ideológiának rendelődött alá. Mivel ebben a munkásosztály központi szerepet játszott, létét újra és újra igazolni kellett. Azt, hogy ebben a tekintetben mennyire rövid pórázon tartotta az MSZMP a KSH-t, jól mutatja, hogy még 1974-ben is a Központi Bizottság határozta meg, ki tartozik a munkásosztályhoz. Hiába gyarapodott az 1950-es évektől távolodva az olyan statisztikai kutatások száma, amelyek valódi társadalmi problémákra vagy a korszakban olyan egyértelmű tabukra is rákérdeztek, mint a bérlakások államosításának negatív következményei, ezek is a hivatalos diskurzus és így a hivatalos fogalomhasználat részei maradtak. Ennek következtében használatuk is csak ennek figyelembevételével történhet. Hiszen amit a kortárs kutatók nem akartak vagy tudtak látni (például az államközpontúság miatt a civil társadalmat), azt már mi sem láthatjuk, esetleg csak közvetve olvashatjuk ki a statisztikai adatokból. Amit látunk, azt viszont a korabeli statisztikusok, illetve a statisztikát megrendelő állampárt szemüvegén keresztül látjuk. Jellemző példája ennek a tulajdoni jelleg fogalma. Láthattuk, a szocialista időszak egyik tartós, a korszakon átívelő fogalmi újítása volt annak vizsgálata, hogy az adott lakás állami vagy magán- (később személyi) tulajdonban van-e. Ideológiai és talán tervezési szempontból ez fontos kérdés lehetett, de ma már tudjuk, hogy ez a felosztás egy csoportba terelt olyan lakáshasználati és életmódokat, illetve lakástípusokat, amelyek szervesen nem tartoztak egybe, összetartozókat viszont kettévágott. Mégis, amikor kutatóként közelebb lépni a Kádár-rendszer lakhatási problémáihoz, ezekből az adatokból és fogalmakból kell kiindulnunk.

További problémát jelent, hogy még ezek a szocialista ideológia által befolyásolt fogalmak is gyakran, népszámlálásról népszámlálásra változtak. Hiába kódolták időként az új definíciók szerint a régi adatokat is újra, a különböző időbeli metszetek összehasonlítása nehézkes marad.⁴⁶ Tetézi a zűrzavart, hogy ezeket a változó ideológikus fogalmakat sem használta minden statisztikai vizsgálat egy-egy esetben. Természetesen e problémák élesebben jelentkeznek a társadalmi rétegződés vizsgálatánál, mint akkor, amikor a lakások falazatának változása áll a kutatás fókuszában.

Az állam a statisztikára, mint az uralmát biztosító, hatalmát erősítő eszközre tekintett, amely segíti a gazdasági folyamatok megtervezését és elemzését. Ennek következtében a KSH és az állam között megrendelő–szolgáltató viszony állt fenn, még akkor is, ha ez a viszony a 60-as évektől már jóval komplexebbé vált, megerősödött és az új statisztikai törvényben hivatalosan is kifejeződött a statisztikusok szakmai autonómiája. Az állam és a KSH szoros kapcsolatát nem csak az mutatja, hogy a KSH elnökét és elnökhelyetteseit a Minisztertanács nevezte ki, hanem az is, hogy az általuk összegyűjtött és elemzett információt elsősorban a kormányzat használta. Hiába utal az 1973. évi törvény arra, hogy az állami statisztika feladata (többek között) „a tudományok műveléséhez statisztikai adatok szolgáltatása”, az Arcanum-adatbázis segítségével feltérképezett tudományos közleményekben alig

⁴⁶ Valuch 2001: 14–15.

hivatkoznak például az ebben a tanulmányban elemzett publikációkra.⁴⁷ Ez nemcsak a lakásokkal és lakott épületekkel foglalkozó népszámlálási kötetekre érvényes, hanem a részletes és alapos elemzéseket is tartalmazó kiadványokra is. Az *Adatok és vélemények 8600 család lakás-, egészségügyi- és kulturális helyzetéről* című kiadvány tíz alatti hivatkozást kapott összesen. A jóval terjedelmesebb és kifejezettebben innovatív *Életkörülmények, lakásviszonyok* kötetek szerzői ugyan állami jutalmat is kaptak, de maguk a kötetek összesen húsznál kevesebbszer jelentek meg a korszak tudományos munkáiban hivatkozott irodalmak között.⁴⁸ Hasonló elérést (hét hivatkozás) mutat a 600 példányban megjelent *Lakáshelyzet '80*. Annak ellenére, hogy alapvetően fontos kortárs kérdéseket dolgoztak fel ezek a kiadványok, olyan témákat, amelyekről komoly viták folytak a korabeli szocialista nyilvánosságban, csak korlátozottan jutottak el a korabeli tudomány képviselőihez. Az pedig már a rendszerváltás utáni magyar történettudományt jellemzi, hogy az egyre gazdagabb, a Kádár-kort elemző szakirodalom is alig használja ezeket a köteteket. A jelzett problémák mellett sem lehet azonban vitás, hogy a szocialista korszak (társadalom) történetének megismerése nem lehetséges a korszak statisztikai adatgyűjteményeinek és elemzéseinek kritikus használata nélkül.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXXV.1.a.3. 153. öe. Az MSZMP Budapesti Pártbizottsága 1978. november 3-ai ülésének jegyzőkönyve (2. A főváros hosszú távú, 1990-ig szóló lakásépítési és telepítési koncepciója, valamint a VI. ötéves terv lakásépítési és telepítési programja c. napirend).

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288-4. 125–126. öe. Az MSZMP Központi Bizottsága 1974. március 19–20-ai kibővített ülésének jegyzőkönyve (2. A Központi Bizottság irányelvei a munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztéséről, helyzetének további javításáról c. napirend).

M-KS 288-5. 66. öe. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. február 11-ei ülésének jegyzőkönyve (3. Tájékoztató a lakáshelyzetről és javaslatok a lakáshiány enyhítésére c. napirend).

A KSH elnökének 2/1975. (V. 3.) KSH sz. rendelkezése a munkásosztály rétegződésének vizsgálatát segítő statisztikai rendszerről. *Statisztikai Közöny* (2.) 6. 1975. június 16. 89–93.

1874: 25. törvénycikk az országos statistika ügyének szervezéséről.

⁴⁷ <https://adt.arcanum.com>, az Arcanum Digitális Tudománytárban több száz hazai tudományos és szakfolyóirat, valamint heti- és napilap kutatható.

⁴⁸ N. N. 1984: 35.

1897: 35. törvénycikk a m. kir. központi statisztikai hivatalról.

1929: 19. törvénycikk a hivatalos statisztikai szolgálatról.

1952: 6. törvény az állami statisztikáról.

1973: 5. törvény a statisztikáról.

Bálint József 1973: Országgyűlési expozé a statisztikai törvényjavaslatról. *Statisztikai Szemle* (51.) 11. 1065–1071.

Kiss Albert 1973: A statisztikai törvényjavaslat az országgyűlési bizottságok előtt. *Statisztikai Szemle* (51.) 11. 1082–1085.

Klinger András – Kepecs József (szerk.) 1990: *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990*. I. Budapest.

Klinger András – Kepecs József (szerk.) 1992: *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990*. II. Budapest.

Klinger András – Kepecs József (szerk.) 1995: *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990*. III. Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal 1954: *Lakásgazdálkodás-lakásépítés*. Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal 1976: *Adatok és vélemények 8600 család lakás-, egészségügyi- és kulturális helyzetéről*. Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal 1982: *Életkörülmények, lakásviszonyok az 1978. évi életmód-életkörülmények felvétel alapján*. Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal 1984a: *Életkörülmények, lakásviszonyok, lakásmobilitás. Adatgyűjtemény az 1978. évi életmód-, életkörülmények felvétel adataiból*. Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal 1984b: *Lakáshelyzet '80*. Budapest.

Népszámlálás 1960: Az 1960. évi népszámlálás. XI. A lakott lakások és a lakóházak adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1964.

N. N. 1952: Az állami statisztikáról szóló törvényjavaslat 1952. december 20-i országgyűlési tárgyalása. *Statisztikai Szemle* (30.) 12. 1017–1032.

N. N. 1973a: Indokolás a statisztikáról szóló törvényjavaslatához. *Statisztikai Szemle* (51.) 11. 1059–1064.

N. N. 1973b: A statisztikai törvényjavaslat országgyűlési vitája. *Statisztikai Szemle* (51.) 11. 1072–1081.

N. N. 1983: Tíz éves a statisztikai törvény. *Statisztikai Szemle* (61.) 8–9. 789–791.

N. N. 1984: A távlati és középtávú tudományos kutatások körében elért jelentős eredmények jutalmazása 1983-ban. *Akadémiai Közlöny* (33.) 3. 32–47.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Farkas E. János – Vajda Ágnes 1990: A lakásstatisztikai adatközlések, 1920–1990 (I–III). *Statisztika Szemle* (68.) 1. 67–73; 2. 156–168; 3. 239–253.

Harcza István 1993: Számvetés a társadalomstatisztikáról. *Statisztika Szemle* (70.) 6. 453–466.

Heidegger, Martin 1991 [1951]: Bauen Wohnen Denken. In: Conrads, Ulrich – Neitzke, Peter (Hgg.): *Mensch und Raum. Das Darmstädter Gespräch*. Braunschweig, 88–102.

- Keller Márkus 2017: *Szocialista lakhatás? A lakáskérdés az 1950-es években Magyarországon*. Budapest.
- Kemeny, Jim 1992: *Housing and Social Theory*. London – New York.
- Kenedi János 1981: „*Tiéd az ország, magadnak építed.*” Párizs.
- Lakatos Miklós 2016: A magyarországi mikrocenzusok története és a 2016. évi mikrocenzus. In: Németh Zsolt (szerk.): *A 2016. évi mikrocenzus témakörei*. Budapest, 7–43.
- Székely Gáborné 2020: Száz év a magyarországi lakásstatisztikában. *Statisztikai Szemle* (98.) 6. 642–664. DOI: 10.20311/stat2020.6.hu0642.
- Tóth Zoltán 1987: Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. *Statisztikai Szemle* (65.) 1. 62–86.
- Tóth Zoltán 2015: *Társadalomfogalmak az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában*. Budapest.
- Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest.